

Devletin Taşradaki Eli:

Umumi Müfettişlikler

Engin Çağdaş BULUT

Araştırma Görevlisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
E-mail: bulut8713@gmail.com

ÖZ

BULUT, Engin Çağdaş, **Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler**, CTAD, Yıl 11, Sayı 21 (Bahar 2015), s. 83-110.

Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra kurulan yeni Türkiye Devleti ilk dönemlerde âdem-i merkeziyetçilik ve merkeziyetçilik arasında kararsızlık yaşadı. Ancak, olağanüstü savaş koşulları ve İstanbul hükümetinin varlığı nedeniyle ilk başta âdem-i merkeziyetçi bir yapı tercih edildi. Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan iç isyanlar yeniden merkeziyetçi yaklaşıma dönülmesine neden oldu. Umumi Müfettişlikler merkeziyetçi politikanın sonuçlarından birisidir. 1927'de faaliyete başlayan Umumi Müfettişlikler beş farklı bölgede kuruldu. Bu kurumların asıl kuruluş amacı emniyet ve asayiş sorununu gidermekti. Daha sonra ekonomik, kültürel ve sosyal görevler edindiler. Umumi müfettişler neredeyse sınırsız yetkilere sahipti. Bu çalışmada, müfettişliklerin kuruluş süreçleri ve yetkileri belirtildikten sonra, başarılı olup olmadıkları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Umumi Müfettişlikler, Merkeziyetçilik, Adem-i Merkeziyetçilik, İdari Yapı, İdari Tarih

ABSTRACT

BULUT, Engin Çağdaş, **The General Inspectorates: Hand of the Government in Provinces**, CTAD, Year 11, Issue 21 (Spring 2015), p. 83-110.

Following the collapse of the Ottoman Empire, the recently established Republic of Turkey initially fell into the dilemma of the way of administration to be either decentralized or centralized. However, due to the extraordinary conditions of war and the existence of a government in Istanbul, first of all the decentralized structure had been accepted. Afterwards, the internal upheavals broke out by the end of the war caused the restructure of a centralized administration. General Inspectorates are one of the results of the referred centralization policy. They were founded in five different regions in 1927. The main purpose for the foundation of these institutions was to overcome the problem of security and public order. Later they were given economic,

cultural and social tasks as well. General inspectors had almost unlimited authority. This study aims first to introduce the foundation process of General Inspectorates and draw a framework on their authority. Afterwards an assessment would be made if they had fulfilled their task.

Keywords: General Inspectorates, Centralization, Decentralization, Administrative Structure, Administrative History

Giriş

Cumhuriyet tarihinde filen yirmi sene hukuken ise yaklaşık yirmi beş sene ayakta kalmış bir kurum olan Umumi Mufettişlikler yakın zamana kadar detaylı bir inceleme konusu olmamıştır. Cemil Koçak'ın 2003 yılında basılan *Umumi Mufettişlikler* kitabı bu konuda bir ilki temsil etmektedir. Bu kitap dışında direkt Umumi Mufettişlikler konusunu ele alan Serap Taş'ın hazırladığı yayınlanmamış bir yüksek lisans tezi ile Hüseyin Koca'nın Birinci Umumi Mufettişliği inceleyerek kitaplaştırdığı doktora tezi vardır. Başta Nuray Ertürk Keskin'in *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi* adlı kitabı olmak üzere kısmen Umumi Mufettişliklere değinen birkaç kaynak daha mevcuttur. Bu eserler belli yönlerden eksiklikler barındırmaktadır. Cemil Koçak eserinin yöntem kısmında belirttiği üzere mufettişliklerin kendisine odaklandığı için sadece faaliyetlerini ve kadrolarını aktarmış, arka planı ve mufettişliklerin değerlendirilmesi konusunda fazla bilgi vermemiştir. Bu alanda ilk olan Serap Taş'ın Yüksek Lisans tezi 1997 yılında yapıldığı için o günlerde açık olmayan birçok arşiv belgesini görme fırsatı bulamamıştır. Hüseyin Koca'nın eseri ise yalnız Birinci Umumi Mufettişlikle ilgilidir. Son olarak Nuray Ertürk Keskin'in eserinin bir bölümünde yer verdiği Umumi Mufettişlikler ile ilgili kısım da değerli bilgiler içermesine karşın, konuya kamu yönetimi açısından yaklaşılmıştır. Dolayısıyla bu eserler konuyu farklı yönleriyle ele almış olup, bütüncül bir değerlendirme yapılmamıştır. Oysaki Umumi Mufettişlikler bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı disiplinlerden faydalanılarak anlaşılabilir. Bu çalışmada ise Umumi Mufettişlikler çok çeşitli açılardan ele alınmıştır. Umumi Mufettişliklerin hangi yönetim şeklinin ürünü olduğu, hangi tarihsel temellere dayandığı, ne şekilde ortaya çıktığı ve nasıl değerlendirilebileceği gibi çeşitli sorular bu çalışmanın temel sorunsalı olmuş ve bütün bu sorular bir makalenin sınırları içinde incelenmeye çalışılmıştır. Bu unsurlar incelenirken birkaç örnek dışında mufettişliklerin faaliyetleri hakkında detaylı bilgilere yer verilmemiştir. İnceleme yapılırken yukarıdaki eserlerde de bahsedilen mevzuat, kanun ve talimatnamelere değinildiği kadar, bu eserlerde yer almamış belge ve bilgilere de yer verilmiştir. Bu doğrultuda Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinin (BCA) fonlarından ikisi olan Başbakanlık Muamemat

Genel Müdürlüğü (MGM) ve Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğundan (BKKK) faydalanılacaktır.

Umumi Müfettişliklerin Kurulmasının Tarihsel Arkaplanı

Umumi Müfettişlik kavramı ilk olarak II. Abdülhamit döneminde ortaya çıkmıştı. Berlin Kongresinde Doğu Anadolu Bölgesindeki altı ilde (Erzurum, Sivas, Van, Bitlis, Mamuratül-aziz, Diyarbakır) ıslahat yapılmasına dair yapılan baskı sonucu bölgeye bir teftiş heyeti gönderilmişti. Bu heyetle birlikte bölgeye giden Umumi Müfettiş Ahmet Şakir Paşa'nın görev ve yetkileri bir talimatla belirlenmişti. Asayişin sağlanması için gerekirse şiddete bile başvurma izni vardı. Umumi Müfettiş doğrudan II. Abdülhamit'e ve Bâb-ı Âli'ye rapor verecekti. Daha sonra 1902 yılında kabul edilen bir kararname ile de Hüseyin Hilmi Paşa Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinden oluşan Vilayet-i Selase'ye umumi müfettiş olarak atanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kaldırılan umumi müfettişlik kurumu 1913 yılında tekrar gündeme gelmiştir.¹ Ermenilerin yoğun propaganda faaliyetlerinden sonra Rusya'nın da baskısı ile Doğu illerinde ıslahat yapılması kararı alındı. Uzun müzakerelerden sonra 8 Şubat 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında umumi müfettişlik kurulması için Yeniköy Antlaşması² imzalandı. Yapılan tahkikattan sonra Erzurum, Trabzon ve Sivas illerinden oluşan bölgeye Hollandalı M. Westenenk, diğer bölgeye de Norveçli Nicolas Hoff umumi müfettiş olarak atanmıştır. Fakat bu iki müfettişte Birinci Dünya Savaşının çıkması nedeniyle geri çağırılmış, bir müddet sonrada eşyalarına el koyulup, görevlerine son verilmiştir.³

Milli Mücadele sırasında umumi müfettişlik kurumu Osmanlı Devleti tarafından kısa bir süreliğine yeniden aktif hale getirilmişti. 1918 yılında Erzincan, Van, Bitlis ve Erzincan'dan oluşan bölgede "Vilayet-i Müstahsile Müfettişi Umumiliği" kurulmuş ve başına da Tahsin Uzer tayin edilmişti. Ancak yaklaşık bir ay sonra Tahsin Uzer Suriye Valiliğine atanmış ve bu kuruma yeni bir atama yapılmamıştır. Böylece tekrar kapanan müfettişlik kurumu "Anadolu Olağanüstü Müfettişliği'nin" 28 Nisan 1920'de kurulması ile bir kez daha

¹ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler*, İletişim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2010, s. 25-35

² Yeniköy Antlaşmasına göre; 1) Islahat yapılacak vilayetler iki bölgeye ayrılacak, bu iki bölgenin başına Avrupalı iki genel müfettiş tayin edilecekti. Bölgelerden biri Erzurum, Trabzon ve Sivas illerinden oluşurken, diğeri ise Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır'ı içine alacaktı. 2) Umumi müfettişler sivil idare, adliye, polis ve jandarmayı kontrol edecekler, bu birliklerin güvenliği sağlamakta yetersiz kalması durumunda askeri birlikleri de kullanabileceklerdi. 3) Umumi müfettişler memurları görevden alma ve mahkemeye sevk etme yetkisine sahip olacaktı. Valilerin kanuna uygun düşmeyen hareketlerde bulunması halinde ise bunları Dahiliye Vekâletine bildireceklerdi. Bkz. Türkmen, *Vilayet-i Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 77-85

³ Türkmen, *age*, s. 77-85

çalışmaya başlamıştır. 3 Kasım 1920’de kapanan müfettişlik bir daha ancak 1921’de yeni Türk devletinin ilk anayasasında yer bulmuştur.⁴

Yukarıda bahsi geçen tarihsel silsileye bir parantez açarak Mustafa Kemal Paşa’nın IX.Ordu Müfettişliğinden de bahsetmek gerekir. Bu müfettişlik umumi müfettişlere göre büyük oranda farklı yetkilere sahiptir. Mustafa Kemal Paşa 6 Mayıs 1919 tarihli talimatnamede belirlenen bölgede asayişsizliğin nedenlerinin tespiti, silahların toplatılması ve var olduğu söylenen şuraların dağıtılması amacıyla IX. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda kendisinin emrine iki kolordu verilmiş ve gerektiğinde müfettişlik bölgeleri içerisindeki mutasarrıflara emir verme yetkisi tanınmıştır.⁵ Umumi müfettişlikler ise daha farklı yetkilere sahiptir. Aşağıda detaylı olarak belirtileceği üzere umumi müfettişlerin emrinde büyük miktarda askeri birlikler yoktur. Direkt olarak sadece kolluk kuvvetlerini yönlendirebilirler. Bunun haricinde olağanüstü şartlarda ordudan yardım istemeye hakları vardı. Umumi müfettişliklerin asıl yetki farklılıkları idari, sosyal ve ekonomik alanlarda sahip oldukları geniş yetkililerdir. Bunların dışında görev bölgelerine göre birinci ve dördüncü umumi müfettişliklerin asayiş sorununu çözme amacıyla kurulması Mustafa Kemal Paşa’nın IX. Ordu Müfettişliğine benzetilebilir.

İstanbul’dan ayrılıp Samsun’a gelen Mustafa Kemal’in önderliğinde başlayan Milli Mücadele esnasında Doğu Cephesi’nde yer almış Kurtuluş Savaşı’nın önde gelen isimlerinden Kazım Karabekir’in de Umumi Müfettişlik hakkında bir önerisi vardı. Söz konusu cephede Brest Litovsk antlaşmasından sonra Rusya ile savaş resmen sona ermişti. Rusların işgal altındaki bölgelerden çekilmesi ile birlikte Türkler, Ermeni ve Rum azınlıkla baş başa kaldı. Kazım Karabekir Doğu Anadolu bölgesinde bu unsurlarla mücadele etmek ve harap olmuş bölgeyi eğitim ve kültür açısından kalkındırmak için kendisiyle özdeşleşmiş olan bölgede bir Umumi Müfettişlik teşkilatı kurulabileceği önerisini Ankara’daki merkez hükümete iletmişti. Ancak hükümet Umumi Müfettişliği hidiviyet⁶ olarak görmüş ve buna müsaade edilemeyeceğini bildirmişti.⁷ Kazım

⁴ Koçak, *age*, s. 34-36

⁵ Salim Koca ve Semih Yalçın, “Mustafa Kemal Paşa’nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genel Kurmayının Rolü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 29, 1994, s. 411-412.

⁶ Hidiviyet Mısır’da 1805 yılında Mehmet Ali Paşa tarafından kurulan iç işlerinde özerk dış işlerinde Osmanlı Devleti’ne bağlı olan bir yönetim şekliydi. Mısır Hidivi’nin kendi ordusu vardı. Eğitimden ıslahata kadar tüm iç işlerinde özgürdü. Osmanlı Devleti’ne belli bir miktarda vergi vermek ve gerektiğinde asker göndermekle yükümlüydü. Kazım Karabekir’in Doğu Cephesi komutanı olarak emrinde bir ordu bulundurmasının olası bir hidiviyet kaygısına neden olduğu düşünülebilir. Ancak Umumi Müfettişler direkt olarak bu tarz büyük birliklere doğrudan sahip olmak yerine dolaylı olarak faydalanma yetkisine sahiptir.

⁷ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 1003.

Karabekir'in 13 Şubat 1922 tarihinde İbrahim Tali (Öngören) aracılığı ile aldığı bu cevap, anayasada yer almasına rağmen merkezi yönetimin Umumi Müfettişliklere olan bakış açısını ortaya koymaktadır. Oysa yine aynı hükümet yaklaşık yedi ay önce daha sonra bahsedilecek olan Müfettiş-i Umumiliklerin kurulması için meclise teklif getirmişti. Eğer ortada bir hidiviyet kaygısı var ise Umumi Müfettişliklerin anayasada yer alması ve Müfettiş-i Umumiliklerin teklif edilmesi gibi çelişkili durumlar ortaya çıkmaktadır. Merkezi yönetimin yaşadığı bu çelişkinin nedeni, böylesine önemli bir makama kendilerinin kontrol edebileceği kişiyi getirmek istemeleri olmalıdır. Bu yüzden Kazım Karabekir gibi bilinen bir komutana karşı duyulan hidiviyet korkusunun aslında siyasi birtakım gerekçelere dayanması muhtemeldir. Burada kesin olan durum Anadolu'da umumi müfettişlere ihtiyaç duyulduğu meselesidir. Özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında cephelere katkı sağlamak her şeyden önemliydi. Doğu Cephesi'nde barış sağlandığı için Müfettiş-i Umumilik teklifinde Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgesi yer almamıştır.

Milli Mücadele döneminde içerisinde bulunulan sürekli savaş hali ve bunun uzantısı olan olağanüstü hal doğal olarak merkezi otoritenin sağlanmasını güçleştiriyordu. 1922 yılına kadar Misak-ı Milli sınırları içerisinde birbirine rakip olan ve otoriteyi temsil eden birden fazla merkez vardı. İstanbul ve Ankara'daki Türk yönetimlerinin yanı sıra birçok vilayet, kaza ve nahiye merkezi de işgal birliklerinin kontrolündeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü TBMM hükümeti karşısında giderek azalmakla birlikte, yine de taşra da otoritesini sürdürdüğü bölgeler mevcuttu. Asayiş ve düzeni sağlamak için yeterli örgütlenmeye sahip olmayan TBMM hükümeti adem-i merkezîyetçi bir anayasa olan 1921 Anayasası ile istikrarı koruma yoluna gitti. Ancak aynı anayasa içerisinde Umumi Müfettişliklerin de yer alması ilgi çekicidir. Zira adem-i merkezîyetçiliğin federal bir yapıyla sonuçlanması tehlikesine karşı bir denetim mekanizması düşünülmüştü. Anayasanın 22. maddesinde yer alan "*Vilayetler iktisadi ve içtimai münasebetleri itibarıyla birleştirilerek Umumi Müfettişlik kataları vücuda getirilir.*" ibaresi ile Umumi Müfettişliklerin kurulması için yasal zemin hazırlanmış oldu. 23. madde ise Umumi Müfettişliklerin yetkileriyle alakalı olduğu için daha sonra izah edilecektir. Böylece anayasada adem-i merkezîyetçi ve merkezîyetçi yapıların iç içe geçmesine göz yumulmuştur. Yerel iradenin vilayet ve nahiyelerdeki şuralar aracılığı ile yönetime katılmasından sonra yapılacak her türlü faaliyet umumi müfettişlerin denetimine sokulmuştur. Anayasa tasarısına ilişkin Hususi Komisyon Raporu'nun gerekçesinde, Umumi Müfettişliklerin geniş bir adem-i merkezîyetçi sistem ile yönetilen ülke topraklarının merkeze sıkı bir şekilde bağlanması ve yönetim mekanizmasının düzgün çalışması konusunda faydası olacağına dikkat çekilmiştir.⁸ Bu da

⁸ Nuray Ertürk Keskin, *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 398.

hükümetin taşradaki halkı kendi politikaları ve çıkarları doğrultusunda yönlendirmesi imkanını sağlamıştır.

Umumi Müfettişliklerin Kuruluş Nedenleri

Yönetim Şekli

Bir ülke yönetiminin örgütlenmesi konusunda etkili olan iki temel bakış açısı olduğu öne sürülebilir: Merkeziyetçilik ve Adem-i Merkeziyetçilik. Her ülke kendi çıkarlarına, yapısına ve gelecek hedeflerine bağlı olarak çoğunlukla bu iki sistemden birini tercih eder ya da ikisini de birlikte kullanmaya çalışarak, yetki dağılımının merkezi yönetim tarafından belirlenmesi kaydıyla daha dengeli bir politika gütmek ister. Merkeziyetçilik neredeyse bütün devletlerin zaman zaman kendilerini kaptırdıkları bir yönetim algoritmasıdır. Özellikle geniş topraklara sahip ülkeler başta olmak üzere devletlerini yönetmekte güçlük çeken çoğu hükümet, kral, padişah ya da devlet adamı gibi yönetici kesimin ilk başvurduğu yollardan biri merkeziyetçiliktir. Merkeziyetçilik siyasi ve yönetsel merkeziyetçilik olmak üzere ikiye ayrılır. Siyasal merkeziyetçilik ulusal çıkarlar konusunda (dış politika, savunma gibi) etkili iken, yönetsel merkeziyetçilik yerel düzeydeki kamusal işlerin (yerel yönetim, vergiler gibi) yürütülmesiyle ilgilidir. Merkeziyetçilik otoriteyi tek elde tutmak için ideal bir araç olarak görülebilir. Fakat yerel girişimleri engellediği için de bir o kadar zararlıdır. Yerel seviyedeki girişim kapasitelerinin yönetsel merkeziyetçilikle ortadan kaldırılması, siyasal merkezin ulusun bütün yaşamına müdahale edebilmesi anlamına gelir. Yerel yönetimler merkezden bağımsız olarak hareket edemezler. Bu durumda bir bölge için gerekli olan hizmetin yapılabilmesi halkın görüşünü dinlemek zorunda olmayan merkezi yönetimin izin verdiği ölçüde gerçekleşir. Merkeziyetçiliğin başarılı olması genellikle merkezi iktidarın “aydınlanmış”, buna karşılık yerel bölgelerin “cahil” olduğu şartlarda mümkün olabilir. Bu tarz bölgelerde dengeler değişmediği sürece merkeziyetçiliğin başarı şansı daha yüksektir.⁹ Cumhuriyetin ilanından sonra Kurtuluş Savaşı’nı yürüten aydın kadro Ankara’da Osmanlı’dan kalan aydın kadro ise İstanbul’da toplanmıştı. Anadolu’nun geri kalan kısmında savaşlarla tükenen halkın okuma-yazma oranı çok düşüktü. Dolayısıyla yukarıdaki modellemeye göre merkeziyetçilik yeni Türkiye Cumhuriyeti için ideal bir idari yöntemdi.

Adem-i Merkeziyetçilik en kısa haliyle “yerinden yönetim” olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşımda devlet, kendi yetkilerini güvenlik, savunma, dış politika gibi bölünemeyen alanlar dışında yerel bazda tüzel kişilikleri bulunan kurumlara devreder. Bu bölgelerde yaşayan halk, demokrasiye benzer şekilde

⁹ Mehmet Yetiş, “Tocqueville ve Merkeziyetçilik Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 61, Sayı 3, 2006, s. 282-284.

yerel yönetimlere doğrudan katılarak söz hakkına sahip olur. Böylelikle kendi bölgesinin sorunları doğrultusunda plan ve programlar yapabilir. Yeni Türkiye'nin ilk anayasası olan 1921 anayasası adem-i merkezîyetçi bir ruha sahiptir. Anayasanın 11. maddesinde vilayetlerin, 16. maddesinde ise nahiyelerin muhtariyete haiz manevi bir şahsiyet oldukları belirtilir. Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muavenet-i İctimaiye işlerinin tanzim ve idaresi ilgili kanun çerçevesinde vilayet şuralarına aittir.¹⁰

Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezîyetçi bir yapıda olup olmadığı sorusunun cevabı 1921 anayasasında oldukça nettir. Cumhuriyetin ilanından sonra mevcut adem-i merkezîyetçi yapı değişime uğramaya başlamıştır. Bunun ispatı 1924 anayasasında yönetim biçimi hakkında kesin bir ifadenin olmamasıdır. Anayasada yer alan “tefrik-i vezâif” (yetki genişliği) ve “tevsi-i mezuniyet” (görev ayrılığı) kavramlarını bazı araştırmacılar adem-i merkezîyetçi yapının devamı olarak görürken, bazıları da merkezîyetçi yapıya yakınlaşma olarak görmektedir. Nitekim cumhuriyetin ilk anayasası olan 1924 anayasasının öngördüğü devlet teşkilatına göre Türkiye’de siyasi bir merkezîyetçilik vardır. Siyasi merkezîyetçiliğe paralel olarak idari bir merkezîyetçilik de baş göstermiştir.¹¹ 1924 anayasasıyla bir önceki anayasada yapılan geniş görev ayrımı tanımından vazgeçilmiş ve “*vilayetler yetki genişliği ve görev ayrımı esaslarına göre yönetilecektir*” denilmiştir.¹² Ancak görev ayrımı ilkesinin nasıl belirleneceği anayasada yer almamıştır. Daha sonra çıkartılan İl İdaresi Kanununda siyasi ve milli işler ayrımı yapılarak, siyasi olan işler merkeze geriye kalan işler de vilayetlere ve belediyelere bırakılmıştır. Bu da adem-i merkezîyetçi bir yapıyı işaret etmektedir. Vilayetlerde görev ayrımı açısından kısıtlı olan bu adem-i merkezîyetçi yapı varken, yetki genişliği tamamen mülki idareyle ilgili olarak düşünülmüştür.¹³ Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören 1931 yılındaki bir yazısında 1924 anayasasında yer alan durumu şöyle yorumlamıştır: “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’muz adem-i merkezîyet ve tevsi-i mezuniyet esasını kabul etmiştir. Halbuki; müteaddit mevzuat ile gayri mahsus ve fakat devamlı bir şekilde bütün muamelat zamanla merkezîyete doğru gitmiş ve vilayetlerin salahiyeti bir çok sabada nazari ve mefluc kalmıştır...*”¹⁴ Bu beyandan da anlaşılacağı üzere 1924 anayasasından sonra giderek merkezîyetçi bir yapıya bürünen uygulamaların ortaya konması, anayasa içinde zaten net olarak yer almayan ya da kısıtlı bir adem-i merkezîyetçilik olarak yorumlanan

¹⁰ Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2006, s. 106-107.

¹¹ Pars Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye*, Cilt 2, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 677.

¹² Kili ve Gözübüyük, *age.*, s. 148.

¹³ Kasım Turgut, “Türkiye’de Anayasalarda Adem-i Merkezîyet Düşüncesi”, *İdarecinin Sesi*, Sayı 145, Mayıs-Haziran 2011, s. 17.

¹⁴ BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 30.10.0.0/69.455.1, 28.01.1931.

yapıyı tamamen merkeziyetçi bir yapıya doğru sürüklemiştir. Peki, süregelen bu sistemde Umumi Müfettişliklerin yeri nedir?

Umumi Müfettişlikler Osmanlı Devleti dönemindeki yönetici zümrenin çoğunlukla olağanüstü hallerde ve sıkıyönetim zamanlarında kullandığı bir nevi yerinden yönetim mekanizmasıdır. Bu açıdan bakıldığında müfettişlikler adem-i merkeziyetçi bir politikanın ürünü olarak görülebilirdi. Ancak Umumi Müfettişlerin merkezden atanması ve yerel halkın yönetime müdahil olamaması nedeniyle merkeziyetçi bir politikanın getirisi oldukları aşikârdır. Dahası bu müfettişlikler sahip oldukları yetkiler gereğince vilayet, kaza ve nahiye idareleri üzerinde de kesin bir otoriteye haizdirler.

İlk Teşkilat-ı Esasiye Kanununda Umumi Müfettişliklere yer verildikten sonra bir layiha da oluşturulmuş ancak meclise gelmesine rağmen yürürlüğe girmemişti. Oysa bu layihadan hemen önce 4 Ağustos 1921'de TBMM'nin gündemine başka bir Müfettiş-i Umumilik¹⁵ teklifi gelmişti. Bu teklife göre yedi ayrı mıntıkada¹⁶ TBMM tarafından geçici olarak birer Müfettiş-i Umumilik kurulması planlanıyordu. Bu müfettişliklerin görevleri; ülkenin maddi ve manevi kaynaklarını vatan savunmasına yöneltmek, buldukları mıntikanın askeri, mülki ve adli bütün şubelerini teftiş etmek, halkın hukukunu korumak ve bunu bozanları gerekirse İstiklal Mahkemelerine sevk etmek, mıntıkalarındaki memurlardan azli ve değiştirilmesi gerekenleri ilgili daireye bildirmek ve 15 günde bir bölgenin durumunu bir raporla TBMM başkanlığına iletmektir. Teklifin TBMM'de görüşülmesi sırasında bazı vekiller bunu Teşkilat-ı Esasiye kanununda belirtilen Umumi Müfettişlikler olarak görmüştür. Bu nedenle de böyle bir yasaya ihtiyaç olmadığı anayasada yer alan müfettişlik maddesinin işlevsel olarak kullanılabilceği belirtilmiştir. Ancak yapılan tartışmalar neticesinde bunun farklı bir kurum olacağı anlaşılmıştır. Nitekim anayasadaki Umumi Müfettişliklerden ayrılması amacıyla, Müfettiş-i Umumilerin “geçici olduğu ve mevcut savaş halinin getirisi nedeniyle oluşturulduğu” teklife eklenmiştir. Bu Müfettiş-i Umumilikler'in kurulmasına cepheye gitmiş heyetin teklifi üzerine karar verilmiştir. Cephe ve cephe arkasındaki düzenin sağlanması cepheye gerekli yardımın en hızlı şekilde aktarılmasını organize edecek bir yapıya ihtiyaç vardı. Yapılan görüşmelerden sonra da olağanüstü şartlardan dolayı aciliyet içeren bu teklifin kabulüne karar verilmiştir.¹⁷ Özetle Müfettiş-i Umumilikler asıl

¹⁵ Bu teklifte yer alan *Müfettiş-i Umumilik* tabiri ile anayasada yer alan *Umumi Müfettişlik* tabiri kelime olarak aynı anlama geldikleri için, iki kurumun ayırt edilebilmesi amacıyla bu kurum teklifte yer aldığı şekliyle *Müfettiş-i Umumilik* olarak kullanılacaktır.

¹⁶ Kaynakta sıralandığı şekliyle; A: İzmit, Bolu, Zonguldak, Bilecik, Eskişehir; B: Karahisar-ı Sahib, Konya, Aksaray, Silifke; P: Antalya, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Mentеше; T: Kastamonu, Kangırı, Sinop; S: Samsun Amasya, Tokat, Sivas; C: Ankara, Çorum, Yozgat; Ç: Kayseri, Niğde, Kırşehir.

¹⁷ TBMM Zabıt Cerideleri (ZC), Devre 1, Cilt 12, İçtima 2, 4 Ağustos 1921, s. 3-4.

Umumi Müfettişliklerden farklı düşünülmüş olup cepheye destek olabilmek için kurulmak istenmiştir. Zaten bu durum mıntika bölgeleri belirlenirken cepheye yakın yerlerin seçilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Fakat mecliste kabul edilen bu teklif hakkında ne resmi gazetede ne de arşiv kayıtlarında bir belgeye rastlanılmamıştır. Bu nedenle uygulamaya konulup konulmadığını bilmek güçtür. Sözü edilen bu Müfettiş-i Umumiliklerin cepheye yardım sağlama dışındaki görev ve yetkileri, asıl Umumi Müfettişliklerin görev ve yetkileri ile büyük benzerlik göstermektedir. Bu nedenle Umumi Müfettişlikler kurulduğu sıralarda yukardaki teklifte yer aldığı şekilde farklı bir Müfettiş-i Umumiliğin çalışıyor olması mantıklı değildir.

Güvenlik Meselesi

İlk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre kurulması planlanan Umumi Müfettişlikler projesinden, savaşın sona erip zaferin kazanılmasından sonra, şartların giderek normalleşmesi üzerine vazgeçilmiştir. İlk meclise sunulan ve geri çekilen layiha yeniden gündeme gelmediği gibi 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen anayasada da Umumi Müfettişliklere yer verilmemiştir. Ancak bu tarihten sonra özellikle Doğu Anadolu Bölgesinde çıkan ayaklanmalar üzerine bölgede sıkıyönetim ilanına mecbur kalındı. 1925 yılında başlayan sıkıyönetimin 1927 yılında sonlandırılması ile birlikte Umumi Müfettişlikler tekrar gündeme geldi. Bu yönüyle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde gerçekleşen ayaklanmaların Umumi Müfettişliklerin tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil ettiği söylenebilir. Nitekim ilk Umumi Müfettişliğin kuruluşu da 1927 yılındadır.

Cumhuriyetin ilanından sonra Doğu Anadolu'da ortaya çıkan ayaklanmaların nedenleri Lozan Barış Antlaşmasına kadar dayanmaktadır. Lozan'da çözüm bulunamayan Musul sorunu nedeniyle İngiltere ile Türkiye arasındaki diplomatik mücadele antlaşmanın imzalanmasından sonra da devam ediyordu. İngilizler petrol kaynakları açısından zengin olan Musul bölgesini Türklere bırakmak istemedikleri için, durumu kendi lehlerine çevirmek amacıyla, bu bölgede çıkan isyanlara önyak olmuş ve destek vermişlerdir. Bu destek, inkılaplardan hoşnut olmayan bazı kesimlerin devlete karşı cesaretlenmesine yol açtı. İsyanlardan ilki 7 Ağustos 1924'te Hakkari valisinin esir düşmesi ve üç jandarmanın şehit olmasıyla başlayan Nasturi ayaklanmasıdır.¹⁸ Asıl önemli olan ikincisi ise 13 Şubat ve 31 Mayıs 1925 tarihleri arasında gerçekleşen Şeyh Said Ayaklanmasıdır. Bu ayaklanma nedeniyle 26 Şubat 1925 tarihinde Elaziz (Elazığ), Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri ve Malatya vilayetleriyle Erzurum'un Kığı ve Hınıs kazalarında bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiştir. Şeyh Said isyanı 15 Nisan

¹⁸ Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Mikro Basım Yayın, Konya, 1998, s. 65.

1925’de bastırılmasına rağmen sıkıyönetim kanununun süresi 1927 yılına kadar uzatılmaya devam etti. Çünkü Şeyh Abdullah, Raçkotan ve Reman, Pervari, Mutki, Birinci Ağrı ve İkinci Ağrı Dağı diye anılan isyanlar vuku bulmuştu. Doğu illerinde hâkimiyet ve idare konusunda açık olan bir gerçek vardır. Şeyh Said ve Ağrı isyanlarından sonra Türklük ve Kürtlük ihtirası karşılıklı olarak yükselmeye başlamıştır.¹⁹ Misak-ı Milli sınırlarında verilen bazı tavizlere rağmen büyük bir bölümünü uzun bir savaş dönemi sonrasında çeşitli fedakârlıklar sonucu elde eden Türk milleti, yeni bir ayrılıkçı harekete göz yumamazdı. Bu nedenle de isyanlara karşı sert tepki göstermiştir. Ayrıca sıkıyönetim görevini de üstlenen Üçüncü Ordu Müfettişliğinin kadrosu yeterli değildi. Bölgede kalan askeri birliklere bir yıl için 10 milyon liralık ödenek ayrılmaktaydı. Bu ve buna benzer nedenlerle ordu müfettişliğinin yerine daha geniş kadrolu ve bütün bakanlıkların işlerini takip edebilecek idari bir teşkilat kurulmasına karar verildi.²⁰ Nihayetinde anayasada olmamasına rağmen 16 Temmuz 1927 yılında yürürlüğe giren “*Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun*” ile Birinci Umumi Müfettişlik kuruldu. Böylece devletin güvenliğini ve bütünlüğünü tehdit altına sokan isyanlara karşı, hükümet Umumi Müfettişlikleri kurarak karşı bir refleks geliştirmiş ve merkeziyetçi yapıdan yana tavır koymuştur.

Merkezi yönetimin sarsıldığı ve yerel idarelerin kontrolü sağlayamadığı yerlerde, çeşitli yetki farklılıklarına rağmen müfettişlik adı altında benzer örgütlenmeler daha önce de kurulmuştu. Bu strateji daha önce Osmanlı Devleti tarafından Ahmet Şakir Paşa’nın Doğu Anadolu Bölgesine ve Mustafa Kemal Paşa’nın da Samsun’a müfettiş olarak çıkması esnasında benzer amaçlar doğrultusunda devreye sokulmuştu. Yerel yönetimlerin birbirleri arasındaki kopukluk, sahip oldukları yetkiler, bölgedeki yaygın aşiret düzeni bir üst politikanın oluşturulmasını engellemişti. Böylece merkezden gelen emirleri uygulayabilecek bütün işleri tek elde toplayabilecek yeni bir kuruma ihtiyaç duyuldu. Bu kurum da umumi müfettişlikler idi. Umumi müfettişlikleri kurmak yerine valilerin, kaymakamların ve belediye başkanlarının yetkilerini genişleterek yerel yönetimleri güçlendirmek gibi alternatif bir yol da düşünülebilirdi. Ancak isyanın birden fazla şehire yayılması sonucu idari bir bütünlük istendiği söylenebilir. Bu da yerel yönetimlerin güçlenmesi yerine merkezi sistemi güçlendirmiştir.

Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkası Elazığ, Urfa, Hakkâri, Bitlis, Siirt, Van, Mardin ve Diyarbakır’dan oluşuyordu. Görüldüğü üzere bu illerin tamamı Şeyh Said isyanı sırasında yürürlüğe konan sıkıyönetim kanunu kapsamında yer alan vilayetlerdir. Bu durum hükümetin sıkıyönetimin kaldırılmasından sonra ortaya çıkacak boşluğu Umumi Müfettişlik ile doldurmak istediğini açık bir şekilde

¹⁹ Celal Bayar, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 64.

²⁰ Koca, *age.*, s. 164.

ortaya koymaktadır. Nitekim müfettişliğin merkezi Diyarbakır yapılarak muhtemelen zihinlerde yer edinen Kürtçülük endişesine karşı tetikte olmak amaçlanmıştır. İsmet İnönü de bu endişesini ünlü Kürt raporunun birçok kısmında dile getirerek, Kürtlerin yayılmasını engel olunması gereken bir tehlike olarak görmüştür. Örneğin, Van, Muş ve Erzincan ovaları boştu ve Kürt yayılmasına açıktı. Bu nedenle acele olarak bu bölgelerde bir Türk kitlesinin mevcudiyeti meydana getirilmeli, Diyarbakır, Bitlis ve Erzurum gibi yerlerde de Türk nüfusu artırılmalıydı.²¹

Umumi Müfettişlik kurulmadan önce doğu bölgesinde üye sayısı 30-40 arasında olan yaklaşık 100 tane çete vardı. Ağrı dağında ise iki bin kişiden oluşan silahlı çete alayları mevcuttu. Güney sınırları her türlü tehlikenin oluşmasına müsaitti. Müfettişlik kurulduktan sonra, önce 8 sonra da 9 vilayette gerek çete teşkilatı, gerekse menfi propaganda ve eşkıya takibatı hakkındaki faaliyetleri tespit ederek bunların üzerine gitti. Bu mücadelesinde de başarılı oldu. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya göre “bu doğrudan idare-i umumiye, asayiş ve emniyet meselesine ait olan bir durumdur ki müfettişliğin tesisinde esas maksat da budur.”²² Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere önce idari ve asayiş yönünden ortaya çıkan sakıncaları gidermek için umumi müfettişlikler faaliyete geçirilmiştir. Dolayısıyla ilk etapta ekonomik ve kültürel faaliyetlerin arka plana atıldığı açık bir gerçektir. Ancak daha sonra asayiş sorunu bulunmayan bölgelerdeki Umumi Müfettişlik sayısı arttıkça bu tür faaliyetler ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bütçede karşılığı bulunmadığı için ilk olarak sadece Doğu Anadolu Bölgesinde kurulan Umumi Müfettişliğin²³, elde ettiği başarıdan ötürü faaliyetlerini sürdürmesine karar verildi. Bu başarı elbette ki asayiş alanında idi. Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde isyanlar sona ermişti. Daha sonra Dersim bölgesinde meydana gelen olaylar ise Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinin dışındaydı. Bu da Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulmasına yol açmıştır. Devlet, karşılaştığı çeşitli sorunlara çözüm bulabilmek için yeni umumi müfettişlikler kurmaya devam etti. 19 Şubat 1934 yılında asayiş temelli problemleri ortadan kaldırmak için 2/150 sayılı kararname ile İkinci Umumi Müfettişlik bölgesi Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale vilayetlerini içine alacak şekilde kuruldu. İkinci Umumi Müfettişliğin kurulmasının nedenlerinden biri Balkanlar'dan Türkiye'ye yoğun bir şekilde gelmekte olan muhacirlerin iskân

²¹ Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, Altıncı Baskı, İstanbul, 2011, s. 58.

²² Ekrem Ergüven, *Şükrü Kaya; Sözleri-Yazıları 1927-1937*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1937, s. 110.

²³ Umumi Müfettişlik kurumlarının yönetim kadrosu “*Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Olan 1164 Numaralı Kanun Mücibince Tanzım Olunan Umumi Müfettişlik Vazife ve Salahiyetlerine Dair Olan Talimatnamenin Meriyete Vazı Hakkında Kararname*” ile belirlenmiştir. Bu kararnameye göre umumi müfettişlik kurumu, umumi müfettiş dışında; bir adet baş müşavir, sağlık ve eğitim gibi alanlarda görev yapacak müşavirler, şube müdürleri, ordu zabitanı, memurlar ve müstahdemlerden oluşur.

sorunudur. 1878 Berlin Kongresinden sonra Bulgaristan'ı Türklerden ayırmak için yabancılar tarafından Trakya'da kurulan bir Umumi Müfettişlik vardı. Şimdi Türkler tarafından kurulan İkinci Umumi Müfettişlik ile muhacirlerin iskân meselesindeki sorunlar halledilmeye çalışılarak, akın akın gelen göçlere karşı müşkül duruma düşen yerel idareler kurtarılacaktı.²⁴ Tabiki atılan bu adım yerel yönetimlerin güçlendirilmesi anlamına gelmiyordu. Umumi müfettişliklerin kurulması devletin taşradaki otoritesine sağlamaştırmasına yaramıştır. Böylece hem göçlerin neden olduğu asayişsizlik sorunu çözümlenecek hem de iskân edilen bölgelerden daha yüksek gelir elde edilip aynı zamanda bölge halkının refahı arttırılacaktı. Nitekim müfettişliğin kurumasından birkaç ay sonra 21 Haziran-4 Temmuz 1934 tarihleri arasında Trakya'da meydana gelen Yahudi karşıtı olaylar bölgede asayişin ne denli önemli bir mesele olduğunu göstermiştir.²⁵

Dördüncü Umumi Müfettişlik Dersim'de meydana gelen olaylar üzerine oluşturulmuştur. Çatışmaların giderek büyümesi ve ciddiyet kazanmasıyla bölgede asayiş ve huzur ortamı bozulmuştu. Bu olaylar neticesinde 16 Ocak 1936 yılında Bingöl, Tunceli ve Elazığ'ı içine alan bir Umumi Müfettişlik kuruldu. Daha sonra bu müfettişliğe Üçüncü Umumi Müfettişliğin sorumluluk bölgesinden alınan Erzincan da dahil edildi. Kuruluş nedeni "...*Şark halkının mütekâsif bulunduğu Dersim çevresinde idare ve inzibat işlerinin esaslî surette tanzim ve hükümet murakabesinin daha yakından ifasını temin...*" olarak belirtilmiştir.²⁶ Burada *Şark halkından* kast edilen Kürtlerdir. Şeyh Said isyanı esnasında zor günler geçiren hükümet, Dersim'deki aşiretlerin çıkardığı isyanlar karşısında hemen başarılı olamamıştı. Bu nedenle ciddi tedbirler almak zorunda kalan merkezi yönetim tarafından Dördüncü Umumi Müfettişliğe diğer müfettişliklerden daha çok yetki verildi. Umumi Müfettişlik Kanunundan hemen önce Resmi Gazete'de yayınlanan "*Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun*" kapsamında bu ilin valisinin korkomutan (korgeneral) rütbesinde ve orduyla ilişkisi baki kalan birisi olmasına karar verilmişti. Bu kişi aynı zamanda Dördüncü Umumi Müfettişlik görevini de yürütecekti.²⁷ Bu kanun 3706, 4330, 4687 ve 4809 numaralı kanunlarla dört defa uzatıldı. Nihayet olağanüstü şartların ortadan kalkması üzerine 31 Aralık 1946'da yürürlüğe giren 4996 numaralı kanunla Tunceli vilayeti de diğer vilayetler gibi merkezden atanan ve müfettişlikten ayrılan normal bir valiliğe sahip olmuştur. Ancak Umumi Müfettişliğe istenilirse yine orduyla ilişkisi kesilmeden korgeneral rütbesinde birinin atanabileceği

²⁴ Ergüven, *age.*, s. 112-113.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Rifat N. Bali, *1934 Trakya Olayları*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2012.

²⁶ BCA, 30.18.1.2/61.1.8, 06.01.1936.

²⁷ "Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun", *T. C. Resmi Gazete*, 2 Ocak 1936, s. 8-9.

belirtilmiştir. Dersim Valiliği ve Dördüncü Umumi Müfettişlik görevine ilk olarak Sekizinci Kolordu Komutanı Korgeneral Abdullah Alpdoğan tayin edilmişti.²⁸ Bu tayinle birlikte askeri ve idari bütün yetkiler; idare, denetleme ve güvenliği temin etme sorumlulukları doğrultusunda bölge içerisinde tek kişinin elinde toplanmış oldu. Abdullah Alpdoğan valiliğin idari ve ekonomik yetkilerini, müfettişliğin denetleme ve tanzim etme hakkını, son olarak da korgeneral rütbesiyle ordunun yardımını sağladı. Birinci ve Üçüncü Umumi Müfettişliklerden sonra Doğu Anadolu Bölgesi'nin kalan kısmını kapsayan bu müfettişlikle birlikte potansiyel tehlike yaratacak merkezler tamamen kontrol altına alınmış oluyordu. Kürt bölgelerinde yaşanan kontrolü anlamak için Dersim olaylarında bölge aşiretlerinin nasıl kategorize edildiği ile ilgili belgelere bakmak yeterlidir. Bu belgelerde hangi aşiretin elinde kaç silah bulunduğu, kaç kişi oldukları ve devletin yanında ya da karşısında olup olmadıkları gibi bilgiler bulunmaktadır. Bu da asayiş ve güvenliğin sağlanması için her şeyin yapılabildiği ve bu uğurda ne derece titizlikle çalışıldığını göstermektedir.²⁹

Sosyal ve Ekonomik Meseleler

Umumi Müfettişliklerin kurulma amaçları idari ve askeri amaçların dışında sosyal ve ekonomik meseleleri de içerir. Yukarıda bahsi geçen iskan meselesinin yanı sıra ekonomik kalkınma konusu da müfettişliklerin görevleri arasındadır. Umumi müfettişliklerin kuruluş nedenleri görev bölgelerine göre değişmektedir. Doğu Bölgesindeki Kürtçülük akımının isyanlardaki etkisi hükümeti çeşitli tedbirler almaya itmişti. Birinci Umumi Müfettişliğin başarısı üzerine Doğu Anadolu'nun bir kısmı ve Karadeniz Bölgesinde yeni bir müfettişliğin ihdasına karar verildi. Üçüncü Umumi Müfettişlik, İsmet Paşa'nın Doğu bölgelerini ziyaret ettikten sonra hazırladığı Kürt raporu üzerine kurulmuştur. Raporla Erzurum merkezli yeni bir müfettişliğin derhal kurulması gerektiğinden bahsedilmekle birlikte, bu müfettişlik mıntkasının Ağrı, Erzincan, Kars, Trabzon, Artvin, Rize, Gümüşhane ve Erzurum'dan oluşması öngörülmüştü. Erzincan ve Erzurum'un Kürt merkezi olmadan önce bu bölgedeki Türk nüfusunu arttırmak gerekiyordu. Bu nedenle yeni kurulacak müfettişlik ilk iş olarak Erzincan'da büyük çaplı bir iskân politikası uygulamak zorundaydı.³⁰ İsmet Paşa'nın bu tespitleri daha önce yoğun olarak Kürtlerin yer aldığı isyanların bir daha ortaya çıkmaması için yapılan çalışmaların bir sonucu olmalıdır. Eğer bölgede Kürt ve Türk nüfusu dengede tutulursa isyan riski azaltılmakla birlikte çıkacak olan isyanları destekleyenlerin sayısı da az olacaktır. 23 Ağustos 1935'de Üçüncü Umumi Müfettişlik kurularak İsmet Paşa'nın talebi

²⁸ BCA, 30.18.1.2/61.2.12, 10.01.1936.

²⁹ Konuya dair Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nin Muamelat Genel Müdürlüğü fonunda yer alan, 30.10.0.0/110.740.23 numaralı ve 02.01.1932 tarihli belgede detaylı bilgilere yer verilmiştir.

³⁰ Öztürk, *age.*, s. 58.

neredeysse tamamen gerçekleştirilmiş oldu. Sadece Artvin ve Rize vilayetleri o dönemde birleşmiş halde olduğundan yeniden ayrılana kadar Çoruh vilayeti adıyla müfettişlik bölgesinde yer almıştır. Üçüncü Umumi Müfettişlik direkt olarak isyan bölgesinde yer almaması ve küçük çeteler dışında asayiş sorunlarıyla fazla uğraşmaması nedeniyle ekonomik ve sosyal faaliyetlere daha çok vakit ayırabilmiştir.

Son Umumi Müfettişlik olan Beşinci Umumi Müfettişliğin kuruluşu ve Müfettişliklerin ortadan kaldırılması arasında çok kısa bir zaman zarfı vardır. Beşinci Umumi Müfettişliğin kurulması 24 Haziran 1947'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından onaylanmıştır. Kuruluş amacı; *“İçel, Seyhan(Adana), Hatay, Gaziantep ve Maraş illerinde idari, ekonomik, tarımsal ve sosyal işlerin esaslı bir birlik içinde abenkli olarak tanzim ve idaresi için merkezi Adana olmak üzere bir Beşinci Genel Müfettişlik teşkili...”* şeklinde belirtilmiştir.³¹ Yaklaşık beş yıllık bir faaliyetten sonra 1952 yılında Umumi Müfettişliklerin hukuken lağvedilmesiyle diğer müfettişlikler gibi Beşinci Umumi Müfettişlik de kapatılmıştır.³²

Umumi Müfettişliklerin kuruluş nedenlerinden bir diğeri de toprak ağalığı düzenine son vererek çiftçiyi topraklandırma çalışmalarını kolaylaştırmaktır. Hükümetin uyguladığı iskân politikaları ile ekilmeyen topraklar tarıma açılmaya başlanmıştı. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesinde devletin güvenliğini tehdit eden aşiret sistemine karşı çiftçiyi topraklandırma çalışmaları yapıyordu. Müfettişliklerin görev tanımlarında da bu çalışmalara aktif katılmak yer alıyordu. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1928'de TBMM'nin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

Şark vilayetlerimizin bir kısmında ihdas edilen Umumi Müfettişlik isabetli ve faydalı olmuştur. Cumhuriyet kanunlarının emniyetle sığınacak yegâne yer olduğunun anlaşılması bu havalide huzur ve inkişaf için gerekli bir mebeddir. Yeni faaliyet devrimizde, gerek bu havalide, gerek memleketin diğer kısımlarında toprağı olmayan çiftçilere toprak tedarik etmek meselesiyle ehemmiyetli olarak iştigal buyuracaksınız. Hükümetin şimdiye kadar bu yolda devam eden gayretine yeni tedbirlerimizle daha ziyade vüsat vermeye muvaffakiyetinizi temenni ederim.³³

Bu konuşmadan da görüleceği üzere bölgedeki askeri ve idari faaliyetler aracılığı ile Cumhuriyet kanunlarının bölge halkına kabul ettirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda mevcut düzeni islah etmek ve devletle halk

³¹ BCA, 30.18.1.2/114.41.14, 24.06.1947.

³² “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun ile Ek ve Tadillerinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 29 Kasım 1952, s. 1.

³³ Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 373.

arasındaki bağı kuvvetlendirmek için çiftçilerin topraklandırılması önemsenmiştir.

Umumi Müfettişliklerin Yetkileri

Umumi Müfettişliklerin yetkileri konusunda ilk resmi bilgiler daha önce de belirtildiği üzere 1921 yılında yürürlüğe giren Teşkilat-ı Esasiye kanununda yer almaktadır. Bu kanunun 23. maddesine göre Umumi Müfettişlikler kendi mıntıklarında asayişin temini, resmi dairelerin icraatlarının teftişi ve vilayetler arasındaki işlerde ahengin sağlanması görevlerine sahiptir.³⁴ Müfettişliklerin sahip olduğu bu yetkiler anayasada ayrıntılı olarak düzenlenmemiştir. Bu nedenle 5 Ekim 1921’de Müfettiş-i Umumilik Kanun Tasarısı hazırlanarak meclise sunuldu. Uzun tartışmalar neticesinde tasarının geri çekilmesinden sonra, Umumi Müfettişlikler konusu anayasada yer almasına rağmen askıda kaldı. Bazı mebusların umumi müfettişliklerin kurulmasına karşı olduğu görüşmelerde ortaya çıkmıştı. Örneğin Karesi mebusu Vehbi Bey “*Bu layihadan anlaşılıyor ki, memleketin muhtelif menatlarında yeni yeni Bab-ı Aliler meydana gelecek, yeniden daireler tesis edilecek ve bu suretle yine o zavallı köylüler, arzuhallerle yaverden yavere, kapıdan kapıya dolaşacaktır...*” diyerek kanunu reddettiğini belirtmiştir. Bu tasarı nasıl bir Umumi Müfettişlik kurulmaya çalışıldığını anlatması açısından önemlidir. Tasarıya göre altı adet müfettişlik kurulması planlanıyordu. Bu müfettişliklerin görevleri; asayiş ve emniyeti sağlamak, kanun ve nizamnamelerinin uygulanmasını takip etmek, idari makamları denetlemek ve üç ayda bir merkeze rapor vermektir. Bu görevleri yerine getirebilmek için müfettişliklere birçok yetki tanınmıştır: Asayişin korunması için bölgeleri dâhilinde bulunan bütün jandarma kuvvetlerini, dağıtma ve yerleştirebilme yetkisine sahip olup jandarma kumandanına emir verebilirler. Top ve makinalı ile donanmış her biri yüz kişilik beş bölükten oluşan jandarma kuvvetini yanlarında bulundurabilirler. Bir yerde ihtilal olduğunda; Müfettişliğin emrindeki kuvvetlerin olay karşısında yetersiz kalması ve merkezden yardım istemeye zaman ve imkân bulunamaması halinde, ilk fırsatta Dâhiliye Vekâletine haber vermek şartıyla, idare-i örfiye (sıkıyönetim) ilan edebilirler. Görevini suiistimal eden ve ehliyetsiz memurlardan ataması vekâletlere ait olanlar haricindekileri ve vekâletin 15 gün içinde yanıt vermemesi halinde atama yetkisi vekâletlerde olanları azledebilirler. Görüldüğü üzere henüz tasarı aşamasında iken bile Umumi Müfettişliklere geniş yetkiler verilmiştir. Müfettişlikler sadece vekâletlere karşı sorumluydu ve bu yetkiler karşısında sahip oldukları tek sorumluluk düzenli aralıklarla merkeze rapor vermektir. Tasarının meclisteki görüşmelerden

³⁴ Kili ve Gözübüyük, *age.*, s. 107-108.

sonra geri çekilmesiyle birlikte Umumi Müfettişliklerin kurulması da ertelenmiş oldu.³⁵

Şeyh Said ve Doğu Anadolu Bölgesindeki diğer ayaklanmalar sırasında ilan edilen sıkıyönetimin sona erecek olmasıyla birlikte oluşacak boşluğun, Umumi Müfettişlikler vasıtasıyla doldurulması hükümetçe kararlaştırılmıştı. Bu amaçla *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe giren 1164 numaralı “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun” çerçevesinde Umumi Müfettişlik yetkileri şöyle tanımlanmıştır; “*Umumî müfettişler Dabiliye vekâletine merbut olup muntıkaları dahilinde asayiş ve inzibatın teminine nezaret ve kavanin ve nizamatın tamamii tatbik ve icrasını mütemadiyen takib ve murakabe ve vekâletleri kanunen haiz oldukları salâhiyetlerden İcra Vekilleri Heyetince kendilerine tevdiine karar verilenleri istimal ederler*”.³⁶

Umumi Müfettişlikler kendi bölgelerinde en üst seviyede yer alan birimdi. Yukarıda belirtilen ilgili kanunda yetkileri detaylı olarak açıklanmadığından 27 Kasım 1927’de Umumi Müfettişlik vazife ve salâhiyetlerine dair bir talimatnamenin yürürlüğe konması için kararname çıkarılmıştı. Bu kararnameye göre müfettişliklerin görev ve salâhiyetleri; asayiş ve güvenliğin teminine nezaret etmek, kanun ve nizamnamelerin uygulanmasını sürekli olarak takip ve kontrol etmek, hakimlerle alakalı şikayetleri gerektiğinde direkt Adliye Vekâletine bildirmek, bölgesi dahilindeki mahkemelerden birinde asayiş ve emniyet açısından mahzurlu gördüğü davaların naklini gerçekleştirmek için Adliye Vekâletine müracaatta bulunmak, bölgesinin iktisadi, sıhhi, sosyal, kültürel, medeni, imrani ihtiyaçları ve işlerinin süratle teminini sağlamak, bölgesi dahilindeki ahalinin şahsi haklarının emniyetini ve korunmasını sağlamak, halkın iskan ve rahatını, köylü ve çiftçilerin toprak sahibi olmalarını sağlamak, bölgesi dahilindeki vali ve memurlardan hizmetleri ve memuriyetlerinde kalmalarını asayişçe sakıncalı gördüklerini işten el çektirmek, mıntıkası dahilindeki bilimüm müfettiş ve memurları göstereceği istikametler dahilinde vazife ve faaliyete sevk etmektir. Yabancılarla gerektiğinde temas kurmak memurların görevi olup umumi müfettişler bununla uğraşmazlardı. Yine aynı talimatnamede bu görevlerin dışında daha genel ama daha çarpıcı maddeler de vardır;

- Başta valiler olmak üzere mıntika dâhilindeki bütün memurlara hesap sorabilme ve emir verebilme,
- Polis ve jandarma kıtaatı gibi mıntika dâhilindeki silahlı asker kuvvetlerini icra kuvveti olarak istihdam edebilme,
- Mıntika dâhilindeki güvenlik kuvvetlerinin yetersiz olması durumunda Dahiliye Vekâleti aracılığı ile en yakın bölgelerden jandarma ve asker temin edebilme,

³⁵ Koçak, *age.*, s. 42-43,45

³⁶ “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 16 Temmuz 1927, s. 7.

- Kamu güvenliğini ihlal eden bir durumda kendi bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmesini Dâhiliye Vekâletinden talep edebilme,
- Umumi müfettiş, amiriyet ve teftiş hakkına sahip olduğu için valilerin kararlarını onaylama ya da iade edebilme,
- Vilayetler arasında müşterek yapılacak işlerin masraflarını paylaştırarak vilayet bütçelerine koyulmasını tebliğ etme³⁷

Umumi müfettişlere verilen bu yetkilerin istisnaları vardı. Dördüncü Umumi Müfettişlik mıntıkasındaki olağanüstü şartlardan dolayı diğer Umumi Müfettişliklere göre daha geniş yetkilere sahipti. Bu yetki farklılıkları başta Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer olmak üzere diğer umumi müfettişler tarafından kendileri için de isteniyordu. Bu nedenle müfettişliklerle merkezdeki yönetim arasında birçok yazışma meydana gelmiştir. Ancak direkt olarak aynı yetkileri merkezden talep eden Tahsin Uzer'dir. Dördüncü Umumi Müfettişin yetkileri diğerlerinden farklı olarak "*Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun'un*" ikinci maddesinde; "*Vali ve kumandan (aynı zamanda Dördüncü Umumi Müfettiş) vilayet umur ve muamelatında ve vilayet memurları hakkında, vekillerin kanunen baiç oldukları bütün salâhiyetlere baiçdür*" şeklinde ifade edilmişti. Öyle ki aynı zamanda vali ve kumandan olan Dördüncü Umumi Müfettiş lüzum gördüğü takdirde vilayeti oluşturan kaza ve nahiyelerin sınırlarını ya da merkezlerini değiştirme yetkisine bile sahipti.³⁸ Oysa 1164 numaralı kanunun üçüncü maddesine göre Umumi Müfettişliklerin "*...Vekâletlerin kanunen baiç oldukları salâhiyetlerden İcra Vekilleri Heyetince kendilerine tevdiine karar verilenleri...*" kullanma yetkisi vardı. Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer diğer müfettişliklerin bu yetkilerden yoksun bırakılması halinde eski vaziyetin değişmeyeceği kanısındaydı. Bu nedenle aynı yetkilerin kendilerine de verilmesini Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı bir yazıda talep etmiştir.³⁹ Söz konusu yazının ekinde 1164 sayılı kanuna eklenmesi içinde bir kanun layihası sunulmuştur. Bu layihanın yasalaşması halinde 27 Kasım 1927'de Birinci Umumi Müfettişlik ile birlikte yürürlüğe giren ve umumi müfettişlerin salâhiyetlerini belirten talimatnamenin yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Birinci, İkinci ve Üçüncü Umumi Müfettişliklere göre müfettişliklerin sahip olması gereken yetkiler, Tahsin Uzer'in hazırlamış olduğu layiha ve diğer müfettişlerin de mütalaaları ile birlikte başbakana sunulmuştu. Üçüncü Umumi Müfettiş tarafından 1164 sayılı Umumi Müfettişlikler teşkiline dair olan kanuna müzeyyel kanun layihası sıfatıyla hazırlanan bu tasarıda, yürürlükteki talimatnameden farklı olarak;

³⁷ "Umumi Müfettişlik Kanununun Tatbikine Dair Talimatname", *T. C. Resmî Gazete*, 5 Aralık 1927, s. 1-3.

³⁸ "Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun", *T. C. Resmî Gazete*, 2 Ocak 1936, s. 5-9.

³⁹ BCA, 30.10.0/70.462.8, 23.11.1935.

- Valiler ve vekâletler arasındaki haberleşmenin tayin ve hesap işleri hariç müfettişlikler aracılığı ile yapılması,

- Müfettişlerin mıntıkalarındaki kuvvetlerin yetersizliğini gördükleri anda Vilayet İdaresi Kanunu'nun 27. maddesinde valilere verilen yetkileri kullanabilmesi gibi maddeler vardı.

Bu iki maddenin dışında, müfettişliklerin yabancılarla temas etmesi yasaklanmamıştı. Yine müfettişliklerin üç ayda bir ilgili Vekâletlere verecekleri raporla ilgili madde Vekâletler yerine “Başvekilliğe ve alakalı vekillere” olmak üzere tanzim edilmişti. Son olarak, umumi müfettişler bu salahiyetlerin icra edilmesinde hükümet merkezine karşı sorumludur ibaresi ile birlikte mevcut talimatnamede yer alan Dâhiliye Vekâleti'nin etkinliği kaldırılmıştır.⁴⁰ Nitekim Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer çoğu zaman ihtiyaçları, istekleri ve icraatları konusunda direkt olarak Başvekâleti muhatap almış, bakanlarla mümkün olduğunca az ilişki kurmuştur. Atatürk'le olan yakın ilişkileri de bu tercihi yapmasının nedenlerinden biri olabilir.⁴¹

23 Kasım 1935'de Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer tarafından merkeze iletilen bu layiha ve mütalaalar hakkında başvekâlet tarafından bakanlıklarla yazı gönderilmiştir. 6/3340 sayılı ve 3 Aralık 1935 tarihli yazıda Dördüncü Umumi Müfettişliğe verilen yetkilerin Üçüncü Umumi Müfettişliğe de verilip verilmemesi konusunda görüş istenmiştir. Bu isteğe verilen cevaplarda Ziraat, Hariciye ve Milli Müdafaa Vekâletleri mütalaalarının olmadığını bildirmiştir. İktisat Vekâleti liman işlerinin dâhil olmaması şartıyla yetkilerin verilmesinde bir mahzur görmemiştir. Adliye Vekâleti bahsi geçen yetkilerin Dördüncü Umumi Müfettişlik makamına değil özel durumundan dolayı Tunceli Valiliğine verildiğini belirtmiştir. Maliye, Nafia ve Dâhiliye Vekâletleri Dördüncü Umumi Müfettişliğe verilen yetkilerin bölgedeki istisnai şartlardan dolayı verildiğini, Üçüncü Müfettişlik mıntikasının mevzuata göre normal şekilde idare edilebileceğinden bu yetkilerin verilemeyeceğini ifade etmiştir. Gümrük ve İnhisar Vekâleti gümrük teşkilatının Müfettişliklere bağlanmasında mahzur olmadığını ancak Umumi Müfettişlik Kanununda sadece Vekâletlerin haiz olduğu yetkilerden İcra Vekillerince belirlenenlerin Müfettişlere verilmesinin öngörülmesi nedeniyle, Vekâletlerin de yetkilerinin dışında olan kaza haklarının Müfettişliklere verilemeyeceğini belirtmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili mevcut yetkilerin Müfettişlikleri کافی derecede teşhiz ettiğini belirtmekle birlikte

⁴⁰ BCA, 30.10.0.0/70.462.8, 23.11.1935.

⁴¹ Hasan Tahsin Uzer ile Mustafa Kemal Atatürk çocukluk arkadaşlarıdır. Cumhuriyetin ilanından sonra da yakın arkadaşlıkları devam etmiştir. Atatürk İstanbul'da bulunduğu sıralarda Tahsin Uzer'in Büyükdere'deki evine de gelirdi. Bkz. Turhan Gürkan, *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri*, Fer Matbaası, İstanbul, 1971, s. 33. Ayrıca Tahsin Uzer'e Uzer soyadını Atatürk kendi eliyle yazarak vermiştir. Bkz. Hayri Orhun ve diğerleri, *Meşhur Valiler*, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları, Ankara, 1969, s. 519.

memurlara ihtar ve takdirname verme yetkisine de haiz olmalarının muvafık olabileceğini belirterek diğer yetkilerin verilmesini uygun görmemiştir. En çarpıcı cevabı veren Kültür Vekili ise Üçüncü Umumi Müfettişliğin önerdiği kanun projesi kabul edilirse uygulamada bakanlıklar ile Umumi Müfettişliklerin yetkileri arasında çatışmalar meydana geleceğini söylemiştir.⁴²

Yukarıda bahsedilen gelişmeler yaşandığı sırada Tahsin Uzer diğer umumi müfettişlerden konu hakkında mütalaalarını talep etmişti. Tahsin Uzer'in isteği üzerine konu hakkında görüşlerini belirten Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen; hâkimler dışında bütün memurların (adliye ve jandarma memurları dâhil) muntaka dahilinde nakil ve Vekâlet emrine alınma yetkisi, adli müşavirler veya müfettişler aracılığı ile hakimler hakkındaki şikayetleri tahkik ve teftiş yetkisi, hususi idare teşkilatı ve bütçelerinin hükümetten önce müfettişlik tarafından kabul edilmesi, belediye reislerinin tasdiki ve işten el çektilirme yetkisi, hudut gümrük muhafaza ve diğer gümrük teşkilatı üzerinde tam kontrol yetkisi, seyyar alayların Umumi Müfettişliğin emrine verilmesi, nahiye müdürlerini tasdik yetkisi gibi birçok yetkinin kanuna eklenmesini belirtmiştir. Son olarak görüş bildiren İkinci Umumi Müfettiş Kazım Dirik'in görüşlerinde dikkat çeken yerler ise; nahiye müdürlerini atama, gerektiğinde belediye reislerini azletme, nifak görülen bazı küçük yerlerde kaymakamlık makamı ile belediyeleri birleştirme, valilere izin verme, valiler değiştirileceği zaman Müfettişliklerden mütalaa alınması ve belediye bütçelerinin de Müfettişlik onayından geçmesiydi.⁴³

Tahsin Uzer bu mütalaaları kendi ön yazısıyla birlikte başvekâlete iletmiştir. Ancak bu çabalardan bir sonuç alamamıştır. Müfettişliklere istenilen yetkiler verilmemekle birlikte 27 Kasım 1927 yılında 5858 sayılı kararla yürürlüğe giren talimatname ancak 1945 yılında kaldırılabilir. Dâhiliye Bakanlığı'nın 15 Şubat 1945 tarihli ve 1514 sayılı yazısı üzerine eski talimatname kaldırılarak başka bir talimatname yürürlüğe konulmuştur.⁴⁴

Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren yeni talimatname ile umumi müfettişlerin görev ve yetkileri detaylı olarak düzenlenmiştir. Dört başlık ve 29 maddeden oluşan yeni talimatnamenin eski talimatnameye nazaran dikkate değer bölümleri şunlardır: talimatnamenin Görev ve Yetkiler başlığı altındaki beşinci maddesinde müfettişlerin başta valiler olmak üzere bölgelerindeki bütün memurların çalışmalarını gözlemlemek ve hizmetlerin görülüş tarzını denetlemekle görevli oldukları belirtilmiştir. Yine sözü edilen maddenin devamında umumi müfettişlerin valiler, yargıçlar ve bakanlık müfettişliklerinin dışındaki memurlara takdirname, ihtar ve tevbih cezaları verebileceği yer almıştır. Sekizinci maddeye göre valiler de dahil olmak üzere idare şube

⁴² BCA, 30.10.0.0/70.463.18, 13.04.1936.

⁴³ BCA, 30.10.0.0/70.463.3, 10.01.1936.

⁴⁴ BCA, 30.18.01.02/107.101.15, 28.02.1945.

başkanları ve kaymakamlar umumi müfettişler tarafından kendilerine verilen emirlerin kanun ve tüzüklere aykırı olduğunu düşündükleri takdirde durumu Müfettişliğe bildirirler. Müfettişlik tarafından emrin kanun ve tüzüklere uygun olduğu yazı ile bildirilirse, sorumluluk umumi müfettişe ait olmak üzere adı geçen makamlar emri yerine getirirler. Umumi müfettişler bu işi bakanlığa yazmakla yükümlüdürler. Bu maddeden anlaşılacağı üzere Umumi Müfettişlikler bölgelerindeki en üst düzey idari birim olma özelliklerini devam ettirmektedirler. Ancak eski talimatnameye göre verdikleri emirler daha şeffaf ve sorgulanabilir hal almıştır. Dokuzuncu madde de umumi müfettişlerin, devlet dairelerindeki hizmetlerden dolayı gelen şikâyetleri inceleyerek gereğinin yapılması için valilere iletmesi öngörülmüştür. Onuncu madde ise dokuzuncu maddenin memurlar hakkındaki şikâyetleri içeren versiyonudur. Bu iki madde de müfettişlerin daha fazla halka yaklaşmasını ve halkın şikâyetlerini dikkate almalarını mecbur kılmıştır. Talimatnamenin 16. maddesinde müfettişlerin Temmuz veya Ağustos aylarında olmak üzere yılda bir kere bölgenin durumu hakkında ilgili bakanlıklara rapor göndermeleri hükmü yer alır. Eski talimatnamede bu raporların asayiş hakkında olanları her gün, diğer konularda olanlar ise üç ayda bir istenirdi. Bu değişiklik ülke çapındaki şartların olağan hale geldiğinin bir göstergesidir.

Güvenlik görevleri başlığı altında eski talimatname ile büyük oranda benzerlik taşıyan maddeler yer almaktadır. On sekizinci maddede umumi müfettişlerin ihtiyaç duyulduğunda, Dahiliye ve Milli Müdafaa Bakanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığına haber vermek şartıyla, Ordu ve Kolordu komutanlıklarından doğrudan yardım isteyebileceği, emri alan komutanların başka bir emir beklemeden istekleri derhal yerine getireceği belirtilmiştir. Böylece müfettişlerin ordu üzerinde de bir üst birim teşkil edebileceği söylenebilir. Müfettişliklerin bu yetkileri özellikle Birinci ve Dördüncü Umumi Müfettişlikler tarafından kullanılacaktır. Yine bu başlık altında önceki talimatnamede bulunmayan maddeler de mevcuttur. 20, 21, 22 ve 23. maddelerde yer alan gümrüklerle ilgili görevler eski talimatnamede yoktur.

Denetleme başlığı altında genel müfettişlerin denetleme yetkisine haiz oldukları ve bütün memurların yaptıkları işlerle ilgili müfettişliğe izahat verme ödevi olduğu belirtilmektedir. Müfettişlik bölgesinde valiler hakkında soruşturma yapılması Dâhiliye Bakanlığı'nın, yargıçlar hakkında soruşturma yapılması da Adliye Bakanlığı'nın iznine tabidir. Son olarak da bakanlık ya da genel müdürlükler tarafından gönderilecek müfettişlerin raporlarını ve günlük çalışmalarını gösterir muhtırayı umumi müfettişe de vermeleri gerektiği belirtilmektedir.⁴⁵

⁴⁵ "Genel Müfettişlikler Görev ve Yetkilerine Dair Talimatname", *T.C. Resmi Gazete*, 8 Mart 1945, s. 1-2

Yeni talimatnamenin yayınlandığı sıralarda Türkiye’de çok partili döneme geçiş hareketleri başlamıştı. İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği olağanüstü şartların da kalkmasıyla birlikte Ocak 1946’da Demokrat Parti’nin kuruluşu müfettişliklerin de durumunu etkilemiştir. Müfettişlikler bölgelerindeki en üst idari kurum olarak bütün partilere karşı aynı tutumu izlemek zorundaydı. Nitekim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 5 Eylül 1947’de Erzurum gezisi sırasında çok partili hayatın emniyet içerisinde sürdürülebilmesi için başta hükümet ve idare mekanizmasının tarafsız ve adaletli olması gerektiğini söylemiştir. Bu hususta umumi müfettişlere ve valilere nasihatlerde bulunmuştur.⁴⁶ Görüldüğü üzere çok partili hayata geçiş müfettişler için de görev yükünü arttırmış ve daha dikkatli ve adil olmalarını zorunlu kılmıştır. Çok partili dönemin müfettişlik mantıklarına getirileri; yoğun parti teşkilatı kurma çabaları, mitingler, propagandalar ve belki de en önemlisi seçim güvenliğinin sağlanması meselesidir. Nitekim henüz çok partili hayata geçmeden önce de Umumi Müfettişlere düşen görevler vardı. Nüfusun yazılması, teftiş heyetlerinin oluşturulması ve gerekli yerlere tebligatların gönderilmesi gibi bilumum işler 16 Ocak 1943’te Umumi Müfettişliklere ve valiliklere, Dâhiliye Vekâletinden gönderilen 12 maddelik yazı ile sıralanmıştır.⁴⁷ Tek partili dönemde dahi müfettiş ve valilere düşen görevler mevcut iken, çok partili dönemde bu sorumlulukların misliyle artacağı aşikârdır.

Umumi Müfettişlerin yetki ve görevleri konusunda yaşanan bu süreçten sonra iktidarın Demokrat Parti’ye geçmesiyle birlikte bu kuruma duyulan ilgi ve ihtiyaç azalmıştır. Aslında 14 Ağustos 1946’da CHP’den Recep Peker’in TBMM’ye hükümet programını sunarken Umumi Müfettişlikten bahsetmişti. Peker’in açıkladığı programa göre devletin bütün teftiş teşkilatı üzerinde takip edici bir merkez olmak üzere başbakanlığa bağlı bir Umumi Müfettişlik kurulması düşünülmüyordu. Peker’den daha sonra kürsüye gelen yine CHP milletvekillerinden Cavit Oral’ın yaptığı konuşmaya bakıldığında parti içerisinde farklı görüşler olduğu anlaşılmaktadır. İleride Tarım Bakanı olacak olan Cavit Oral, su sorununu çözmek için gereken sermaye ve mesainin artık lüzumu kalmamış olan Umumi Müfettişliklerden sağlanabileceğini söyleyerek müfettişliklerin kaldırılacağına dair ilk sinyalleri vermişti.⁴⁸ Yine de bu kurumun kaldırılması Demokrat Parti (DP) hükümeti döneminde gerçekleşti. Yeni hükümetin çıkardığı 5990 numaralı “*Umumi Müfettişlik Teşkiline dair Kanun ile ek ve tadillerinin yürürlükten kaldırılması hakkında Kanun’un*” Resmi Gazetede yayınlanmasıyla birlikte Umumi Müfettişlik kurumu kaldırılmıştır.⁴⁹ Umumi

⁴⁶ Ayın Tarihi, 5 Eylül 1947.

⁴⁷ BCA, 30.10.0.0/76.504.3, 16.02.1943.

⁴⁸ TBMM ZC, Dönem 8, Cilt 1, Toplantı 0, 14 Ağustos 1946.

⁴⁹ “Umumi Müfettişlik Teşkiline dair Kanun ile ek ve tadillerinin yürürlükten kaldırılması hakkında Kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 29 Kasım 1952, s. 1.

Müfettişliklerin kaldırılması hakkındaki kanunu teklif eden kişi Kürtçülüğün önemli isimlerinden DP Diyarbakır Milletvekili Mustafa Remzi Bucak'tır. Müfettişliğin kaldırılması teklifinin Diyarbakır milletvekilinden gelmiş olması manidardır.⁵⁰ İlk kurulan müfettişlik Diyarbakır ve çevresinde yoğun faaliyet göstermişti. Daha sonra bahsedileceği üzere birçok şaibeli işlere bulaştığı ileri sürülen müfettişlik hakkında meclis soruşturma komisyonu dahi oluşturulmuştur.

Umumi Müfettişliklerin kaldırılması talebiyle meclise sunulan teklifte bu müfettişlikler Hindistan Valiumumiliği'ne benzetilmektedir.⁵¹ Oysa Türkiye'deki umumi müfettişlerin belirli bir görev süreleri yoktu. Hükümet istemedikçe görevlerinden alınamazlardı. Üstelik Umumi Müfettişlikler Anayasanın 89. Maddesine aykırı bir kurumdu. Bu madde de belirtilen idari taksimat da müfettişliklere yer ayrılmamıştı. Umumi müfettişlerin emri altında çeşitli müşavirlikler bulunmakla birlikte nihai kararı veren umumi müfettişin kendisiydi. Kendi mıntıkası dahilinde umumi müfettiş kimseye danışmak zorunda değildi. Bu durum zaten çok geniş yetkilere sahip bulunan müfettişlerin serbestçe hareket edebilmesini sağlıyordu. Her ne kadar teoride müfettişlikler Dahiliye Vekâletine ya da BaşVekâlete bağlı ise de müfettişlikler üzerinde düzenli olarak hiçbir teftiş ve denetleme faaliyeti yürütülmüyordu. Hükümet sadece belli aralıklarla müfettişliklerden durum raporları alıyor ve onlardan gelen talepleri karşılamaya çalışıyordu.

Umumi Müfettişlikler'in Değerlendirilmesi

Umumi Müfettişlikler Kurumu ilgili dönemin olağanüstü şartlarının sonucunda hâsıl olan ihtiyacı karşılamak için ortaya çıkarılmıştı. Bu ihtiyaç elbette öncelikle güvenlik konusundaydı. Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde vuku bulan isyanlara engel olabilmek için yürürlüğe giren Takrir-i Sükun Kanunu ve akabinde oluşturulan sıkıyönetim bölgelerinin kaldırılmasından sonra alternatif bir düzen arayışı vardı.⁵² Merkezîyetçi bir politikanın ürünü olmasına rağmen 1924 anayasasında yer verilmeyen, ancak tarihi bir geçmişe sahip umumi müfettişliklerin ihdas edilmesine karar verildi. Bu kanunun 1927'deki görüşmeleri sırasında ele alınan Bütçe Encümeni Mazbatasında umumi müfettişlerin il örgütlerinin değiştirilmesine vakit olmadığı gerekçesiyle geçici bir

⁵⁰ Koçak, *a.g.e.*, s. 283.

⁵¹ Hindistan valiumumileri dahi beş yıllığına görev yapmakta ve oluşturulan yürütme kurulu içerisindeki oylama ile karar almaktaydı. Sadece Londra hükümetine karşı sorumluydular ve valiler bu kurumlara bağlıydı. Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 325.

⁵² Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 174

süre için ve olağanüstü ihtiyaçlara özgül olarak kurulduğu belirtilmiştir.⁵³ Böylece devlet sıkıyönetimi kaldırsa bile taşradaki kuvvetini arttırabilecekti. Güvenlik meseleleri çözümlendikçe müfettişlikler iskân, ekonomi, adalet, kültür, sağlık ve eğitim gibi konulara da ağırlık vermeye başladılar. Trakya Genel Müfettişi Abidin Özmen'in de belirttiği üzere *"idare işleri, bir mühendislik gibi yaptığı bir köprüyü, bir mimar gibi yaptığı bir binayı ileri sürecektir işlerden değildir. Bununla beraber bu gibi maddi işlerin başarılp meydana getirilmesinde de büyük payı olan idare amirlerinin gözle görülecek kadar maddileşen manevi birçok hizmetleri vardır ki esas itibarıyla bir idare amirinin kıymeti bu gibi işlerle ölçülmelidir"*.⁵⁴ Ancak idari niteliği zaman zaman askeri niteliği ile karışan bu kurumun icraatları özellikle DP döneminde tartışmaya açılmıştır.

Çok partili hayata geçtikten sonra 1950 yılında iktidar CHP'den DP'ye geçmişti. DP'yi kuranların CHP'den ayrılan üyeler olması iktidarla muhalefet arasındaki ilişkiyi yumuşatmak yerine daha da sertleştiriyordu. CHP iktidarı sırasında yapılan icraatlar yeniden sorgulanmaya başlanmıştı. Umumi müfettişlikler de bunlardan biriydi. Ağırlıklı olarak Doğu Anadolu Bölgesinde kurulan ilk umumi müfettişlik hakkında çok ciddi ithamlar vardı. 26 Aralık 1952 yılındaki TBMM oturumunda Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen ile alakalı iddialar gündeme gelmiştir. Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci'nin 1936 yılında öldürülen vatandaşlar hakkındaki soruşturmanın akıbeti ile ilgili Adalet ve İçişleri Bakanlıklarına sorduğu soru ve aldığı cevap, güvenlik amacıyla kurulan müfettişliklerin ne derecede suiistimal edilebildiğinin göstergesidir. Soruda zamanın Birinci Umumi Müfettişi olan Abidin Özmen'in öldürdüğü vatandaşlar hakkında hükümetin fikri ve soruşturmanın durumu öğrenilmek isteniyordu. Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ verdiği cevapta 1937 yılında Diyarbakır'ın Karaköprü mevkiinde vuku bulan katli ve gasp suçlarının faillerinin meydana çıkarılması için yapılan çalışmayla ilgili bilgiler vermiştir. Çiçekdağ, Diyarbakır'a gelen dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Birinci Ordu Müfettişi Orgeneral Kazım Orbay, Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, Diyarbakır ve Mardin valileri ile Yedinci Kolordu komutanı arasında bir toplantı yapıldığını belirtmiştir. Bu toplantıda adı geçen sabık İçişleri Bakanı'nın direktifi ile Diyarbakır, Mardin ve Urfa yöresinde askeri harekât icrasına karar verildiği anlaşılmıştır. Bakanın ve ona bağlı diğer sorumluların durumlarının bakanların anayasa önündeki statüsünden dolayı TBMM'nin takdirine kaldığı bildirilmiştir. Adalet Bakanı'nın bu bilgilendirmesinden sonra yeniden söz alan Diyarbakır Milletvekili Ekinci durumun vahameti hakkında bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada anayasaya, mahkemelere ve adalet sistemine rağmen bir müfettişin aldığı emir üzerine istediği kişiyi jandarmalara teslim edip öldürtebildiğini

⁵³ Keskin, *age*, s. 406.

⁵⁴ Abidin Özmen, "Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce", *İdare Dergisi*, Cilt 18, Sayı 184, s. 242.

vurgulamıştır. Daha sonra da öldürülen vatandaşlar hakkında çeşitli örnekler vermiştir.⁵⁵ 9 Ocak 1953'te başvekâlet tarafından sözü edilen cinayetler hakkında yapılacak tahkikat için bir komisyon seçimi tezkeresi meclise getirilmiştir. Bu tezkereye göre 5 Mart 1937'de Abidin Özmen'in Birinci Umumi Müfettiş olarak görev yaptığı sırada Diyarbakır'da 37 kişinin öldürüldüğü belirtilmektedir.⁵⁶ Bu örnek, güvenlik kaygısı nedeniyle oluşturulan umumi müfettişliklerin kendi bölgelerindeki bazı asayiş olaylarında bizzat başrolü oynamış olabileceğini göstermektedir. Nitekim bu olaydan daha evvel 20 Temmuz 1931'de çıkartılan 1850 numaralı kanunla Erciş, Zilan ve Ağrıdağ bölgelerinde meydana gelen isyan sonrasındaki takip ve tedip hareketlerinde meydana gelecek fiil ve hareketlerin suç sayılmayacağı belirtilmiştir. 20 Haziran 1930 ile 1 Aralık 1930 tarihleri arasında askeri kuvvetler, devlet memurları ve bunlarla birlikte hareket eden diğer gruplar (bekçi, korucu, milis ve ahali) kanun koruması altına alınarak isyanın bastırılması sırasında devlete yardım amaçlı işledikleri suçlardan muaf tutulmuş ve yargılanmamışlardır.⁵⁷ Dolayısıyla kolluk kuvvetlerini emrinde bulundurabilen bir devlet kurumu olarak Umumi Müfettişliklerin ne derece suça bulaştığı ya da bulaşmadığı ortaya çıkarılması gereken ayrı bir araştırma konusudur.

İkinci bir konu, Müfettişliklerin beşeri alandaki faaliyetleridir. Bu faaliyetler çift yönlü olarak düşünülebilir. Örnek olarak 1938 yılında Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer; Trabzon'da yeni bir hastane ve lise inşaatına başlanması, Atatürk'ün Trabzon'a gelmesi, şehir suyu tesisatının yapımı gibi konulardaki katkısından ötürü Trabzon Belediye Meclisi tarafından "Trabzon Şehri Hemşehriliği" unvanına layık görülmüştü.⁵⁸ Buna benzer örneklerle diğer müfettişlik bölgelerinde de rastlanılabilir. Bu durum umumi müfettişlerin aldıkları eleştirilere rağmen faydalı icraatları olduğunun da bir kanıtı olarak düşünülmelidir. Yine de bu haberlerin aksine birçok yolsuzluk iddiası da ortaya atılmıştır. Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde 1946 yılında ihalesi yapılan memur evleri inşaatı bunlardan biridir. Dönemin iktidarı sempati toplayacağını düşünerek 40 ilçede 286 adet ev yaptırmayı kararlaştırmıştı. Bu inşaatlar ihale edildikten sonra birçok yerde lüzumsuz olduğu, 6,5 milyon lira yerine 10 milyona mal edildiği ortaya çıkmıştır. En lüks inşaatın m²'si azami 200 lira iken, bu evlerin m²'si 350 liraya mal edildiği iddia edilmiştir.⁵⁹ Gazetede yapılan bu

⁵⁵ TBMM ZC, Dönem 9, Cilt 18, Toplantı 3, 26 Aralık 1952.

⁵⁶ TBMM ZC, Dönem 9, Cilt 19, Toplantı 8, 9 Ocak 1953.

⁵⁷ "İsyan Mıntokasında İşlenen Efalın Suç Sayılmayacağına Dair Kanun", *T.C. Resmi Gazete*, 29 Temmuz 1931, s. 1.

⁵⁸ Serap Taş, *Umumi Müfettişlikler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1997, s. 115-117.

⁵⁹ "Heba Olan Milyonlar", *Milliyet*, 20 Kasım 1950, s. 5.

hesaplama eğer doğru ise umumi müfettişlerin işlemleri hakkında çeşitli soruşturmalar açılmış olma ihtimali vardır. Ancak bu uygulamalar hakkında adli bir işlem yapıp yapılmadığı konusu Adalet Bakanlığı arşivlerine ulaşılamamasından ötürü muallakta kalmaktadır.

Umumi müfettişlikler kurumu kuruluş aşamasından beri bazı eksikliklere sahip bir kurumdur. Merkezîyetçi yönetim anlayışının getirdiği bu eksiklikler; müfettişliklerin düzenli olarak denetlenememesi, alınacak kararların tek bir kişinin yetkisine bırakılması, buldukları bölgelerdeki halkın kısmi bile olsa yönetimde söz hakkının olmaması gibi başlıklar altında toplanabilir. Yirmi beş yıllık bir geçmişe sahip Umumi Müfettişlikler Türkiye’de yaklaşık otuz vilayeti içine alan bir bölgede faaliyet göstermiştir. Müfettişlikler kaldırıldıktan sonra geride ne bıraktıklarına bakmak yukarıda belirtildiği üzere iyi ya da kötü değerlendirmelere neden olmaktadır. İkinci ve Üçüncü Umumi Müfettişlikler, ekonomik ve kalkınmaya dönük çabalarından ötürü diğerlerine göre daha fazla icraat yapmış görünmektedir. Çünkü bu iki müfettişlik insanların sosyal hayatına ve yaşam kalitesine doğrudan etki edecek faaliyetlerde bulunmuşlardır. İkinci Umumi Müfettiş Kazım Dirik’in köyleri kalkındırmak için yaptığı çalışmalar ve eğitim üzerine uygulamaları halkın yaşamını olumlu yönde etkilemiştir. Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer ise hastane, yol, yurt ve cezaevi gibi birçok sosyal alanda girişim başlatmış ancak bunlardan bazıları çok daha geç dönemde tamamlanabilmiştir. Birinci ve Dördüncü Umumi Müfettişlikler neredeyse tamamen güvenlik ve asayiş sorunlarına yöneldikleri için yetkilerini daha çok bu alanda kullanmışlardı. Merkezi hükümetten asayiş sorununun halledilmesi için tam destek alan bu müfettişliklerin kimi zaman orantısız güç kullandıkları iddia edilmektedir. Öyle ki DP Ağrı milletvekili Celal Yardımcı⁶⁰ 20 Şubat 1951’de Bütçe Kanunu görüşmeleri sırasında mecliste yaptığı bir konuşmasında Doğu Anadolu Bölgesindeki vali ve umumi müfettişleri bölgeyi engizisyon usul ve kanunlarında dahi bulunmayan hususi şiddetteki kanunlarla yönetmekle suçlamıştır. Ona göre bölge hırpalanmaktan bütün maddi ve manevi değerlerini kaybetmiştir. Yol, su, hastane, eczane, okul gibi bütün alanlarda bölge yokluk içerisindeydi.⁶¹ Daha önce bahsi geçen 1931 yılında çıkarılan kanunda isyan mıntıkasında umumi müfettişlerin faaliyetlerinin suç sayılmaması, takip ve tedipinin engellenmesi ile 26 Aralık 1952’deki meclis görüşmeleri sırasında Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen’in 1937 yılında sebebiyet verdiği ölümler hakkındaki iddiaları Adalet Bakanının üstü kapalı şekilde onaylaması ve takdiri yüce TBMM’ye bırakması gibi örnekler müfettişliklerin Celal Yardımcı’nın yaptığı gibi yorumlara maruz kalmasına yol açmıştır. Bu

⁶⁰ Hüseyin Celal Yardımcı 5. Dönem CHP, 9,10,11. Dönemlerde DP milletvekili olarak TBMM’ye girmiş, devlet ve maarif bakanlıkları yaptıktan sonra, 27 Mayıs 1960 darbesinden hemen önce kısa bir süreliğine adalet bakanlığı görevlerini yürütmüştür.

⁶¹ TBMM ZC, Dönem 9, Cilt 5, Toplantı 1, 20.02.1951, s. 300.

örneklerden de görüldüğü üzere müfettişlik bölgeleri arasında farklı icraatlar ve yönetim şekilleri vardır. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesindeki Umumi Müfettişlikler ana tartışmaların odağında yer almıştır. Ancak Adalet Bakanlığı'nın arşiv belgelerine ulaşılamadığından Umumi Müfettişler hakkındaki ithamlar üzerine yapılan soruştırmaları ve varsa alınan hükümleri görmek mümkün olmamıştır. Bu nedenle Umumi Müfettişliklerin askeri faaliyetleri şimdilik sadece iddialardan ibarettir.

Sonuç

İdari sistemin kendi bölgesinde en üst birimi olarak inşa edilen Umumi Müfettişlikler çok geniş yetkileri bir elde toplamışlardı. Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun'un üçüncü maddesinde Vekâletlerin kanunen haiz oldukları yetkilerden İcra Vekilleri Heyeti tarafından kendilerine tevdi edilen yetkileri kullanabilecekleri belirtilmiştir. Bunlar istikrarı sağlamaya çalışan hükümetin merkezietçi yapıyı güçlendirmek adına feragat ettiği yetkileri içeriyordu. Doğu Anadolu'daki isyanların hükümeti sürüklediği bu tutum, 1927 yılında geniş yetkilere sahip, denetim ve teftiş mekanizması adı altında neredeyse denetlenemez denilebilecek müfettişlikleri ortaya çıkardı. Normal şartlarda müfettişliklerin asayış hakkında hergün diğer konularda ise üç ayda bir hükümete rapor vermesi, ilgili kanunun içeriğinde yer alıyordu. Nitekim bu raporların da ne kadar açıklayıcı ve objektif olacağı ayrı bir sorundur. Bunun haricinde bir denetleme mekanizması öngörülmemişti. Ancak bu raporların dahi düzenli olarak gönderildiğine dair arşiv kayıtlarında bir tek Birinci Umumi Müfettişliğin bu tip raporlarına rastlanılmaktadır. Diğer müfettişliklerle ilgili belgelerin çoğu daha çok hükümetten belli konularda talepler içeren belgelerdir. Bu durum müfettişliklerin ne kadar denetlendiği sorusunu akla getirmektedir. Tek partinin gücünün pekişiği ve İzmir suikastı girişiminin ardından muhalif bütün kesimlerin bastırılıp İstiklal Mahkemelerinde yargılandığı, basına sansür uygulandığı bir dönemde, 1924 anayasasında bulunmayan bir şekilde kurulan umumi müfettişliklerin sorgulanması mümkün olmamıştır.

Çalışma da detayları verilen yetkilerin karşılığında umumi müfettişliklerden beklenen ilk olarak asayışın sağlanması ve istikrarın korunmasıydı. Daha sonra ekonomik ve sosyal kalkınma için atılacak adımlar geliyordu. Üzerlerine yüklenen bu sorumluluklarla göreve başlayan müfettişler kendi bölgeleri içerisinde asayışten başka eğitim, kültür, sağlık ve ulaşım gibi çok çeşitli alanlarda faaliyetlerde bulunmuştur. Güvenlik açısından bakıldığında; isyanlarla başa çıkmanın yolu olarak sıkı sıkıya kenetlenilen merkezietçi politika etkisini göstermiş ve umumi müfettişliklerin de yardımıyla asayış sorunu büyük ölçüde çözülmüştü. Ancak bu çözümlerin sağlanması sırasında uygulanan yöntemler hakkında ciddi suçlamalar vardı. Özellikle Birinci ve Dördüncü Umumi Müfettişliklerin bölgelerinde gerçekteşen isyanların bastırılması esnasında ölüm

ve yaralanmalara varan yöntemlerin kullanıldığı söylenmektedir. Günümüze ulaşan ve erişime açılan evrakların kısıtlı olması nedeniyle bu iddiaların bazıları kanıtlanmış bazıları ise iddia olarak kalmıştır. Müfettişlerin beşeri alandaki faaliyetleri ise cüzi miktardadır. Bu faaliyetlerin bazıları hakkında da yolsuzluk ithamları vardır. Yolsuzluk konusu hemen hemen her dönemde muhalefet tarafından gündeme getirilmiştir.

Müfettişler kendi mıntukaları içerisinde sahip oldukları yetkiler çerçevesinde hiçbir amire hesap vermek zorunda değillerdi. Daha önce bahsedildiği üzere belli aralıklarla gönderilmesi gereken raporlar dışında müfettişlikleri merkeze bağlayan tek konu ekonomik olarak merkeze bağımlı olmalarıdır. Böylece müfettişlerin sahip oldukları geniş yetkiler, kendilerine sorgusuz itaat edilmesini sağlamış ve Kazım Karabekir'e vaktiyle söylenen hidiviyet meselesinin uygulanabilirliğini ispat etmiştir. Bu anlamda Umumi Müfettişlikler kendi mıntukalarının sınırları içinde özerk bir yapı olarak görülebilirler. Müfettişlerin devlet açısından başarılı olduğu söylenebilirse de yapılan araştırmalar sonucu bazı bölgelerde bu başarıların farklı sonuçlarının olduğundan yukarıda bahsedilmiştir. Buradaki ayırım yani müfettişlerin başarılı olup olmadığı sorunu, bakış açısından kaynaklanmaktadır. Müfettişliklerin başarısı merkezi yönetim açısından ve bölgede yaşayan insanlar açısından farklı şekilde görülmüştür. Müfettişlikler taşrada devletin eli olmuş, merkezi yönetimin verdiği yetkilerle bir hükümet gibi kendi bölgelerini yönetmişlerdir. Bu yönetim şekli iyi ya da kötü birçok sonuca yol açmış, denetleme konusundaki eksikliklerin de rolüyle bazı bölgelerde memnuniyetle karşılanırken bazılarında tepkilere neden olmuştur.

Kaynaklar

Ayın Tarihi, 5 Eylül 1947.

ATAM (1997) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

BALİ Rıfat N. (2012) *1934 Trakya Olayları*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 30.10.0.0/69.455.1, 28.01.1931.

BCA, 30.10.0.0/110.740.23, 02.01.1932.

BCA, 30.10.0.0/70.462.8, 23.11.1935.

BCA, 30.18.1.2/61.1.8, 06.01.1936.

BCA, 30.18.1.2/61.2.12, 10.01.1936.

BCA, 30.10.0.0/70.463.3, 10.01.1936.

BCA, 30.10.0.0/70.463.18, 13.04.1936.

BCA, 30.10.0.0/76.504.3, 16.02.1943.

BCA, 30.18.1.2/107.101.15, 28.02.1945.

BCA, 30.18.1.2/114.41.14, 24.06.1947.

BAYAR Celal (2006) *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

- ERGÜVEN Ekrem (1937) *Şükriî Kaya; Sözleri-Yazıları 1927-1937*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- GÜRKAN Turhan (1971) *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri*, Fer Matbaası, İstanbul.
- KARABEKİR Kazım (1988) *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul.
- KİLİ Suna – GÖZÜBÜYÜK A. Şeref (2006) *Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KESKİN Nuray E. (2009) *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KOCA Hüseyin (1998) *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Mikro Basım Yayın, Konya.
- KOCA Salim ve YALÇIN Semih (1994) Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genel Kurmayının Rolü, *Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi*, Cilt 10, Sayı 29, s. 401-416.
- KOÇAK Cemil (2010) *Umumi Müfettişlikler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Milliyet, No: 199, 20 Kasım 1950.
- ÖZMEN Abidin (1947) Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce, *İdare Dergisi*, Cilt 18, Sayı 184, s. 237-249.
- ÖZTÜRK Saygı (2011) *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul.
- TAŞ Serap (1997) *Umumi Müfettişlikler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- T.C. Resmi Gazete, No: 634, 16 Temmuz 1927.
- T.C. Resmi Gazete, No: 1850, 29 Temmuz 1931.
- T.C. Resmi Gazete, No: 3195, 2 Ocak 1936.
- T.C. Resmi Gazete, No: 5950, 8 Mart 1945.
- T.C. Resmi Gazete, No: 8270, 29 Kasım 1952.
- TUĞLACI Pars (1989) *Çağdaş Türkiye*, Cilt 2, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TUNÇAY Mete (1992) *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TURGUT Kasım (2011) Türkiye'de Anayasalarda Âdem-i Merkeziyet Düşüncesi, *İdarecinin Sesi*, Sayı 145, s. 13-18.
- TBMM ZC (Türkiye Büyük Milleti Zabıt Cerideleri), Devre: 1 Cilt:12 İçtima: 2, 4 Ağustos 1337 (1921).
- TBMM ZC, Dönem: 8 Cilt:1 Toplantı:0, 14 Ağustos 1946.
- TBMM ZC, Dönem 9, Cilt: 5, Toplantı: 1, 20 Şubat 1951.
- TBMM ZC, Dönem: 9 Cilt:18 Toplantı: 3 26 Aralık 1952.
- TBMM ZC, Dönem: 9 Cilt:19 Toplantı: 9 Ocak 1953.
- TÜRKMEN Zekerîya (2006) *Vilayet-i Şarkîye (Doğu Anadolu Vilayetleri) İslahat Müfettişliği 1913-1914*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- YETİŞ Mehmet (2006) Tocqueville ve Merkeziyetçilik Sorunu, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 60, Sayı 3, Ankara, s. 279-308.